

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA AVRUPA MODELİ'NİN SINIRLARI VE SORUNLARI: REFAH DEVLETİ NEREYE?

Meryem Koray*

Özet**

Bu makalede yazar, Avrupa toplum modelini incelerken günümüz gelişmeleri ışığında bu modelin nereye doğru gideceği ve ne ölçüde değişime uğrayacağı sorusuna yanıt aramaktadır. Avrupa Birliği'nin siyasal ve sosyal bütünleşme projesi içinde özgün bir toplum modelinin varlığından söz edilebilir. Bu model kendine özgü tarihsel ve toplumsal gelişmelerle şekillenmiştir. Avrupa toplum modeli ortak toplumsal dinamiklerin şekil verdiği ortak bir tarihin ürünüdür. Toplumsal ve sınıfsal mücadeleler üzerine kurulu olan bu model, liberal ve sosyal bir senteze ulaşmış ve 20. yüzyılda refah devletini doğurmuştur. Refah devleti Batı Avrupa'da kapitalizmin demokrasi ile, sermayenin işçi sınıfı ile uzlaşmasının arkasındaki yapı taşıdır. Avrupa toplum modeli siyasal demokrasi, kapitalist ekonomi ve refah devletinden oluşan bir temele dayanmaktadır. Bu modelde devlet bazı ihtiyaçların karşılanması, bireyin ve toplumun geleceğinin belirlenmesinde piyasanın yanı sıra önemli bir sosyal yönetim aracıdır. Vatandaşlık anlayışı yalnız temel hak ve özgürlükleri değil ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükleri de içerir. Bu genel anlayış içinde birbirinden ayrılan liberal, korporatist ve sosyal demokrat gibi farklı refah devleti modellerinden söz edilmektedir. 1980'ler sonrasında değişen koşullar, ülkeler arasında artan rekabet, küreselleşme olgusu ve yeniden geçerlik kazanan neo-liberal akım refah devleti uygulamalarının sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Refah devleti adına yapılan harcamalar, refah devletinin sorunları çözmekte yetersiz kalışı, yan etkileri ve halkta sebep olduğu karşılanması zor beklentiler eleştirilerin odak noktalarını oluşturmaktadır. Dış dünyadan gelen meydan okumaların yanı sıra refah devletinin zaafı ve toplumsal desteğinin

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** For the summary in English, see the end page of the article.

zayıflaması da Avrupa toplum modelini tehdit etmektedir. Bu çıkmaza liberal de devletçi de olmayan çözümler üretilmektedir. Refah devletine dayalı Avrupa toplum modeli genişleme süreci içinde pek de kendine benzemeyen birçok toplum modeli ile bir araya gelmektedir. AB ülkeleri genellikle modellerinde küçük değişiklikler yaparak değişen koşullara uyum sağlamaya çalışmaktadır. Farklılaşan Birlik içinde siyasal entegrasyondan daha zor görünen sosyal entegrasyonu geri plana itebilecek bir formül gerekmektedir. Bu anlamda Avrupa Devletler Birliği bir çözüm olabilir.

Giriş

Avrupa Birliği ile ilgili çalışma ve tartışmaları izlerken kendi kendime sorduğum iki soru var. Birincisi, giderek büyüyen ve genişleyen AB, bugüne kadar oldukça sahip çıktığı Avrupa toplum modelini koruyabilecek mi; ikincisi küreselleşen dünyada bu model nereye doğru ve ne ölçüde değişime uğrayacak? Kuşkusuz “AB çerçevesinde kendine özgü bir toplum modelinden söz edilebilir mi?” sorusu da sorulabilir. Ancak özellikle Batı Avrupa’nın yaşadığı ortak tarih, bu tarih boyunca paylaşılan toplumsal-sınıfsal gelişmeler ve toplumların kazandıkları özelliklere bakıldığında, Avrupa’ya özgü bir toplum modelinden söz etmek doğru görünmektedir. Gerçi bu tarih kuşkusuz kendi dışındaki dünyayla etkileşim içinde ve onlardan çok şey alarak kurulmuştur, ancak yine de ortaya çıkardığı sonuçlar açısından kendine özgü bir karakter taşıdığı açıktır. Öte yandan Avrupa Birliği, kendi gelişme sürecinde, serbest dolaşım veya ortak pazar düşüncesinin çok ötesinde, giderek siyasal ve sosyal bir bütünleşme projesine dönüşmekle şimdi eskiye göre daha fazla bir kimlik ve ortak kökler arayışına girmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda Batı Avrupa’ya özgü bir ortak tarih ve ortak bir kültürün varlığı vurgulandığı gibi, AB’nin yetkili organlarınca da çok zaman AB’ye özgü bir modelden söz edilmekte ve paylaşılan ortak tarihe göndermelerde bulunmaktadır. Bu durumda, AB’yi yalnızca kendi kurumsal ve hukuksal yönleriyle tanımak veya onu kendi tarihsel gelişmesi içinde izlemek AB’yi anlamak açısından pek de yeterli görünmemektedir. Bir başka deyişle, “AB’yi anlamak için tartışmalara AB’den başlamak ve AB ile sınırlamak doğru bir yol mudur?” sorusu önem taşımaktadır. Bu açıdan, Avrupa ve Avrupalılık konusundaki yaklaşımımız ne olursa olsun, Avrupa’yı da Avrupa Birliğini de anlamak için onu

coğrafyası, tarihi, ekonomik ve siyasal gelişmeleri, toplumsal yapısı, kültürel özellikleri ile bir bütün içinde ele almak doğru bir yol olacaktır.

Örneğin, zaman zaman “AB’nin sosyal boyutları” gibi kavramsallaştırmalar yapılmakta ve bu çerçevede AB’nin bizzat kendisinin sahiplendiği sosyal kurum ve politikalarından söz edilmektedir. Oysa AB’nin kurumsallaşması öncesinde var olan ve onun dayandığı, üstüne oturduğu öyle bir kendine özgü tarihsel ve sosyal gelişme var ki, bu gelişmeler olmaksızın ne AB’nin sosyal boyutlarından söz etmek mümkündür, ne de hatta AB’yi anlamak... Son zamanlarda, Avrupa ve Avrupalı kavramını, işte bu biçimsel-kurumsal değerlendirmelerin ötesine ve AB ile sınırlı ekonomik-siyasal gelişmelerin dışında çıkarak ele alan çalışmalar ortaya çıkmaya başladı. Gerçekten ancak böylece, bir yandan Avrupalı kimliğini tanımak, öte yandan Avrupa’nın kendini tanımlamak açısından ortaya koyduğu ölçütleri tartışmak ve kendi duruşumuzu belirlemek olanağı bulunacaktır.

Öte yandan, Batı Avrupa’nın kendini farklılaştırması, ötekilerden ayrı ve üstün bir uygarlığın temsilcisi olarak görmesi ve kendine özgü bir gelişme çizgisi, bir kültürel kimlikten söz etmesi içinden ve dışından gelen birçok eleştiri ile de karşılaşmaktadır. Örneğin, *Avrupa’nın Kurulması* dizisinden olan *Avrupa’nın Yeniden Yorumlanması* adlı kitap Avrupa’nın kendi dışındaki dünyaya bakış açısını, yani kendi üstünlüğüne dayalı bakışı eleştirirken, aslında Avrupa’nın gelişmesinin nasıl tüm dünya ile etkileşim içinde gerçekleştiğini örneklerle ortaya koymakta, Avrupa’nın ancak zengin bir sentezin ürünü olduğunu anlaşılabilirliğinden söz etmekte ve ardından da onun dünyaya bakışında bu mekanik anlayışı bir yana bırakarak, Avrupa’da gerçek bir uygarlığın sürdürülebilmesi için tekörnekleştirme değil kültürel çeşitliliği geri getirecek bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Fontana, 1995). Bunun gibi Avrupa’nın kendi uygarlığını, Yunan ve Roma İmparatorluğu gibi çok gerilerden başlayan ortak bir tarihle bitişirmesi, Rönesans, aydınlanma, endüstrileşme, demokratikleşme gibi aşamalardan geçen ilerlemeci ve ortak bir çizgiye bağlaması, onu dışındakilerden ayıracak kalın çizgiler olarak da eleştirilmektedir. Bu eleştirilerden biri, bu ortak kimlik arayışını AB’nin bir siyasi birliğe doğru dönüşmesine bağlamaktadır. Buna göre, AB’nin bir Birlik’e ve kısmi siyasi oluşuma doğru evrilmesi nedeniyle, meşruiyet sorununu çözmek için ortak

bir kültürel alana ve kolektif bir Avrupa kültürünün canlandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Ertuğrul, 2001; 146). Oysa böyle bir tanımlama, Batı Avrupa'yı kendi farklılıklarına ve dolayısıyla kendi içine kapatıp, onun ötekiyle ilişkilerinde görünür ve görünmez birçok engel oluşturabilecek niteliktedir (Ertuğrul, 2001; 154).

Kuşkusuz AB'nin siyasi bir birliğe doğru dönüşmesi, bu tür tarihsel, toplumsal, dinsel, kültürel ortaklık temalarının canlandırılması açısından önemli bir etken olmaktadır. Örneğin, "Avrupa kuruluyor. Bu büyük bir umut. Bu umudun gerçekleşmesi tarihi hesaba katmasına bağlı: Tarihten yoksun bir Avrupa öksüz ve geleceksiz olurdu" diye başlıyor *Avrupa'yı Kurmak* kitap dizisinin önsözleri.¹ Bu kitap dizisi Avrupa'nın kendini anlamak ve "Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?" sorularına yanıtlar bulmak adına yola çıkan bir girişim olarak nitelendiriliyor. Ancak bu konudaki eleştiriler veya bakış açıları doğru olsa da, bir toplumu anlamak için onun kendine özgü tarihinden daha iyi bir anlatıcı bulmak da mümkün değil. Bir de Avrupa gibi, toplumsal güçlerin ve kendine özgü dinamiklerin gerçekten büyük rol oynadığı bir coğrafya için tarihsel geçmiş büyük önem taşıyor. Öte yandan, Avrupa için ortak bir Avrupa ve ortak bir kimlik arayışı yeni olsa da, böyle bir kimliğin varlığını kabul etmek ve bu kimliğin yüzyıllar ötesinden gelen ortak bir tarih içinde belirlendiğini kabul etmek de daha doğru olur. Avrupa kimliğini tartışan bir çalışmada, bu kimliğin oluşumunu belirleyen coğrafya, din, dil, kültür gibi çeşitli öğeler açısından Avrupa'ya özgü ortaklıklardan söz edildiği gibi, Avrupa aidiyetinin ve bilincinin oluşmasında tarihsel geçmişin öneminden de söz edilmekte ve özetle "tarihsel olarak belli bileşenleri olan bir Avrupa kimliği ve bu kimliğin mensupları üzerinde sınırlı ama gözlemlenebilir etkileri" olduğu sonucuna varılmaktadır (Yurdusev, 1997, 53). Bu açıdan Avrupalı kimliğini aramak AB'nin bütünleşme projesi için önemli bir araç olsa da, Avrupa'yı ve Avrupalıyı anlamak "biz ötekiler" açısından da ihmal edilmemesi gereken bir araç konumundadır.

Bu açıdan ben de bu çalışmayla bir deneme yapmak ve Avrupa kavramına daha çok sosyo-ekonomik gelişmeler açısından bakmak, onun bu yönüyle kendine özgü refah modelinin analizini yapmak, öte yandan, ortaya çıkan bu modelin günümüzde karşılaştığı soru ve sorunlar karşısındaki

durumunu tartışmak istiyorum. Kuşkusuz böyle bir model tanımlamasına girişmek, ancak Avrupa'ya özgü bir "büyük resmin" ekilmesini amaçlar ve birçok farklılık ve ayrıntının bir kenara bırakıldığını peşinen kabul eder. Yine de kabaca böyle bir resmin çekilmesi, hem Avrupa ile ilgili düşüncelerimizde bazı taşların yerine oturması, hem de bu konularda sürüp giden tartışmaların izlenebilmesi açısından da anlamlı görünmektedir.

Kendine zg Toplum Modeli: Refah Devleti veya Refah Kapitalizmi

Toplumsal sistem içinde genellikle üç yapı ne çıkar; ekonomik yapı, siyasal-yönetsel yapı ve sosyo-kültürel yapı. Genellikle de bir toplumu bu üç yapının özellikleri çerçevesinde tanımlamak ve anlatmak düşünülür. Bir genelleştirme yaparsak, bugününü gelişmiş toplumlari kapitalist ekonomi veya serbest piyasa ekonomisiyle biçimlenen bir ekonomik sistem, siyasal demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde biçimlenen bir siyasal yapı, bireyin önemi, insan haklarının kutsallığı, sivil toplumun güçlendirilmesi, farklılıkların tanınması gibi özgürlükçü-çoğulcu (liberal-pluralist) bir toplumsal yapı göstermektedir. Bu konularda aralarında, hem öncelikler hem yöntemler konusunda bazı farklılıklar olsa da, "modern, gelişmiş ve batılı" deyince akla gelen toplumsal özellikler buralarda belirlenmektedir. Bu açıdan temel sistemlerle ilgili olarak benimsenen kabuller konusunda belki ilk bakışta tüm gelişmiş Batı toplumlarını, rneğin ABD ile AB'ye ülke ülkeleri birbirinden ayırmak kolay görünmez; yine de bu iki dünya bu üç yapıyla ilgili olarak hiç de ihmal edilemeyecek farklılıklar taşırlar. Öte yandan Batı ve Doğu Avrupa coğrafya, din, kültür gibi bazı faktörler açısından benzerlikler gösterseler de, ekonomik yapı, siyasal-toplumsal deneyimler gibi tarihsel faktörler açısından oldukça farklılaşmışlardır. İşte, eğer Batı Avrupa'ya özgü bir toplum modelinden söz edilecekse, onun zgnlgn yaratan farklılıklari ve bu farklılıklari yaratan koşullari irdelemek gerekli olmaktadır.

a-Avrupa Toplum Modeli Ortak Bir Tarihin Ürünüdür

Batı Avrupa'nın toplumsal geçmişinin en belirgin özelliğinin, en azından 20. Yüzyıl ortasına dek, çok çatışmalı, çok kavgalı, bu nedenle çok dinamik bir süreç olduğunu söylemek mümkün. Bunun sonucu olarak da toplumsal yapı önemli bir değişim potansiyeli barındırıyor ve toplumsal dinamiklerin, aşağıdan gelen değişme taleplerinin biçim verdiği bir tarih ortaya çıkıyor. Örneğin bu açıdan, yarattığı tüm sömürü düzeni ve olumsuzluklara karşın, mülkiyet kavramına, üretim-verimlilik arayışına ve parçalı bir iktidar yapısının ortaya çıkmasına yol açan feodal toplum yapısı aynı zamanda daha sonraki gelişmelerin de dinamiklerini içinde barındırıyor. Bunun gibi, Osmanlı'nın ilerlemesi, başarısı ve doğu yolunu kapatması, Avrupa'daki karmaşa ve kavgaları arttırırken bir yandan da Batı'ya, denizlere doğru açılması açısından önemli bir dış faktör olarak devreye girmektedir. Öte yandan Avrupa'nın yüzünü Batı'ya dönmesi, uzak denizlere açılması onun gelecekteki gelişmeleri açısından çok belirleyici bir başlangıç olmaktadır. "Avrupa o tarihlerde adeta ikiye ayrılmıştır. Batı denizlerle ilgilenmektedir. Doğu kendisiyle ilgilenmektedir. 1492 bu kırığın varlığını teyit edecektir. Onu kapatmak için beş yüz yıl gerekecektir" diyor Attali (Attali,1992; 102). Gerçekten 15. yüzyıl sonundaki bu kırılma Avrupa coğrafyasını adeta ikiye ayırmış ve bir tarafı bugün batılılaşma dediğimiz sürecin taşıyıcısı durumuna getirmiştir. Artık yalnızca toprak sahibi olmak ve asker beslemek değil, ticaret, keşif, icat, diplomasi gibi birçok yeni, önemli iş alanları ve önemli şahsiyetler meydana çıkmaktadır. Yine Attali, "Yüzyılın sonunda Avrupa'ya beş çehre egemendir ve onun gelecekteki imgesini meydana getirmektedir. Beş maceracı çehresi: Tüccar, Matematikçi, Diplomat, Sanatçı, Kaşif" diyerek, değişimi simgeleyen yüzleri belirlemektedir (Attali, 1992; 103). Oysa Doğu veya Osmanlı kendini büyük ölçüde dışarıya kapamış, kendisiyle başbaşa kalmayı yeğlemektedir.

Keşifler ve dünyaya açılma sonrasında toplumsal yapının değişimi, zenginliğin el değiştirmesi, bilimlerin ilerlemesi, kentlerin ve pazarların büyümesi gibi birçok gelişme bir yandan Avrupa'nın kaderini değiştirmekte, öte yandan değişimlerin hazırlayıcısı olacak yeni toplumsal dinamikleri yaratmaktadır. Gerçekten okuma topluluklarından toplumun kendi girişimiyle kurulan akademilere, salon toplantılarından ekonomik

topluluklara kadar birçok alanda hem önemli bir toplumsal hareketlilik söz konusudur, hem de bu topluluklar, “özgürlüğün yeni ruhu, hareket, her şeye merak demek olan aydınlanmanın...” da taşıyıcısı durumuna gelmektedirler (Im Hof, 1995; 103-148). Batı Avrupa sürekli bir hareketlilik içine girmiş görünmekte ve birkaç yüzyıl içinde yarattığı yaygın ve derin sonuçlar açısından ancak devrim diye nitelendirilebilecek birçok değişim yaşayarak dünyanın öteki bölgelerine göre başka bir boyuta doğru yol almaktadır. Gerçekten Batı Avrupa’yı batı yapan da bu devrimler olmuştur. Rönesanstan başlayarak reformasyon (din devrimi veya laiklik), keşifler ve icatlar (bilim devrimi), makineli üretime geçiş (endüstri devrimi), aydınlanma hareketi (sosyo-kültürel devrim), insan haklarının kabulü ve demokratikleşme (siyasal devrim) gibi bir dizi devrim yaşamış ve bu devrimler çerçevesinde tarihini önemli ölçüde değiştirmiştir. Ancak kuşkusuz ki, bu tarih yüzyıllar boyunca içerde ve dışarıda birçok çatışmanın ve birçok vahşetin de tarihidir. Bir yüzüyle gelişme diye görünenler, bir başka yüzüyle acımasızlık ve sömürüyü temsil etmektedir. Örneğin yeni kıtadan gelen altınlar Avrupa’da zenginleşme anlamına gelirken, bu altınlar yeni ele geçirilen yerlerde yüz binlerce insanın ölümü veya köle olarak kullanılması anlamına gelmektedir. Öte yandan Avrupa, bilim ve teknolojiyen, yeme ve yaşama alışkanlıklarına kadar birçok konuda kendi dışındaki dünyadan etkilenmekte, oralardan aldığı birçok şeyi kendine mal etmektedir. Dolayısıyla gelişmesinin ardında iç ve dış etkenler, olumlu ve olumsuz özellikler biraradadır. Bu açıdan Avrupa tarihini çok yönlü okumak gerektiği açıktır.

Avrupa’nın kendi içindeki toplumsal gelişmesine dönersek, önce ticaret, daha sonra endüstrileşme yoluyla ekonomik gücün geleneksel sınıflardan yeni orta sınıfa doğru kaymasının, bu topraklarda siyasal ve toplumsal yapıyı değiştiren önemli bir dinamizm yarattığını görürüz. Yeni orta sınıf, ya da burjuvazi toprak sahipleri ve soylular karşısında iki önemli değişimin taşıyıcısı olmuştur; birincisi otoritenin merkezileşmesi, yani ulus devletlerin kurulması, ötekisi de insan hakları ve özgürlüklerinin kabul edilmesi ve anayasal otoritelerin önünün açılması. Böylece Rönesansta başlayan insanın kutsallıklar karşısında, dinsel-siyasal otoriteler karşısındaki özgürleşmesi, insan hakları anlayışıyla bu özgürleşmenin meşruiyetini, hukuksal zeminini bulmuştur. Gerçi başlangıçta haklar da özgürlükler de sınırlıdır, ancak insan hakları anlayışı devrimci bir öze sahiptir ve sürekli bir yenilenme, gelişme

ve zenginleşme potansiyelini içinde barındırır. Böyle bir düşünce zemininin kabul edilmesi daha sonraki insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesinin de önünü açmaktadır.

Tüm bu devrimlerin oluşumu ve hayata geçmesi konusunda Batı Avrupa'daki ülkeler arasında ancak kısa zaman aralıkları varken, Avrupa'nın doğusu açısından önemli tarihsel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda, feodal toprak düzeni yaşanmadığı gibi, kendini Batı'ya ve gelişmelere açmak yerine kapalı bir toplum yapısı benimsenmiştir; açıkçası toplumsal sistemin kuruluşunda toplumsal hareketliliğe yol açacak birçok gelişmeden uzak durulmuştur. Oysa Batı veya Doğu ile ticaretin çok daha fazla gelişme imkanı olsaydı bile, Osmanlı'nın kendi dışındaki gelişmeleri daha önceden farketmesi mümkün olurdu diye düşünmek mümkün. 19. Yüzyıla gelinceye kadar pek farkedilmeyen Batı Avrupa'daki değişim, hatta 19. Yüzyıl sonlarında bile yeterince değerlendirilmekten uzaktır diyebiliriz. Berkes'in de dediği gibi, Batı Avrupa'daki gelişmeler siyasal olmaktan çok ekonomik alanda Osmanlı'ya çarptığı halde, Osmanlı bu dönemde bile bir yandan Avrupa'ya ekonomik imtiyazlar vermekte sakınca görmemekte, öte yandan Avrupa'daki gelişmelerle daha çok askeri veya siyasal yönü ile ilgilenmektedir (Berkes, 1973; 34). Daha sonraları kuşkusuz Batı modeli daha yakından izlenmeye çalışılmışsa da, modeli yaratan toplumsal dinamiklerden çok yasal-kurumsal değişimler gündeme geldiğinden modelin uygulanması istenen sonuçları vermekten çok zaman uzak kalmıştır.

b-Avrupa Toplum Modeli Sınıfsal Bir Nitelik Taşır

Avrupa toplum modeliyle söylenecek önemli bir özellik de, bu modelin belirgin bir biçimde toplumsal ve sınıfsal mücadeleler üzerine kurulduğudur. Batı Avrupa tarihi kendi içinde, önemli ölçüde, bir sınıflar savaşı tarihidir ve bu savaşlar kuşkusuz ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel yapının belirleyicisi konumundadırlar. Yine kuşkusuz aralarında toplumsal ve kültürel farklılıkların getirdiği ayrımlar söz konusudur; ancak modelin genel çatısı açısından üç temel yapıya baktığımızda, kapitalist ekonomi ve serbest piyasa, siyasal demokrasi ve refah devleti, özgürlükçü-çoğulcu bir sosyo-kültürel yapı hepsinde ortak özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin

Avrupa'yı, hem ekonomik hem de siyasal ve sosyal sonuçlarıyla büyük bir belirleyicilik taşıyan kapitalizmin doğuşu ve yükselişini dikkate almadan anlamak olanaksız. Kapitalist ekonomi ve serbest piyasa anlayışı kuşkusuz yalnızca Avrupa'ya özgü değil, hele bugün neredeyse tek sistem olarak küreselleşme sürecine girmiş durumda, ancak yine de kapitalizmin Avrupa'daki gelişim süreci oldukça kendine özgülük de taşımakta. Endüstri devriminin, büyük sermaye birikiminin öncelikli vatanı Avrupa'dır; liberal ekonomi anlayışının, serbest piyasanın savunucuları ve uygulayıcıları buradan çıkmıştır. Ancak kapitalizmin vahşi sonuçları ve bunun ortaya çıkardığı sınıf kavgaları da Avrupa'da yoğun olarak yaşanmış ve bu kavgaların Avrupa'daki tüm toplumsal sistem üzerinde belirleyici rolü olmuştur. Avrupa, burjuva ve feodal sınıfların arasındaki kavga gibi, sermaye ve emek arasındaki sınıf çatışmasının da tarihsel bir rol oynadığı, bu çatışmadan ekonomik, siyasal ve sosyal sonuçlarıyla tüm toplumsal sistemlerin ve devlet anlayışının önemli ölçüde etkilendiği bir coğrafyadır; hatta bu anlamda dünyadaki tek coğrafyadır demek doğru olur.

Özetle, Batı Avrupa'nın batılılaşması, modernleşmesi doğrultusunda, toplumsal değişimlerin ve toplumsal güçlerin belirleyici rolü çok açık. Çünkü bu topraklarda, ilk önce, üretim yapısı, toplumsal-sınıfsal yapıyı derinden değiştirecek biçimde değişmiş ve sonra ortaya çıkan yeni toplumsal sınıflar yeni ihtiyaçların, yeni ideolojilerin taşıyıcısı olarak önemli bir özne rolü oynayabilmişlerdir. İdeolojiler ve düşünce akımları, onlara sahip çıkan sınıflar aracılığıyla birer entelektüel uğraşı olmaktan çıkmış, hayatı, toplumu, biçimlendiren itici bir güce kavuşmuştur. Örneğin, "doğuştan gelen insan hak ve özgürlükleri" düşüncesini geçmişte savunan güçlü bir sınıf, burjuva sınıfı olmasaydı bu düşüncelerin toplumsal ve kitlesel bir nitelik kazanmaları kolay olmayacağı gibi, insan haklarının genişlemesinde de işçi hareketinin rolü inkar edilemez. İşçi sınıfının kapitalizm karşısında sosyalist bir ideolojiye sahip çıkması Doğu Avrupa'da sosyalist sistemlere yol açarken, Batı Avrupa'da genel oy hakkının kazanılmasıyla daha çok evrimci-reformist bir çizgi izlemiş ve bu topraklarda refah devleti veya refah kapitalizmini yaratmıştır. Daha sonra endüstrileşen öteki toplumlarda ne bu boyutta bir mücadele yaşanmış, ne de sınıf mücadelesinin toplumu böylesine değiştirici-dönüştürücü bir etkisi olmuştur. Avrupa'da yaşanan bu dönüşüm, bugün de süregelen uzantıları ile Avrupa'nın örneğin ABD ya da Japonya

gibi güçlü ekonomiler karşısındaki hem gücünü hem de zaaflarını açıklayan nitelikler göstermektedir.

c-Avrupa Toplum Modeli Liberal Sosyal Sentezde Biçimlenmektedir

İşte sınıflar ve haklar mücadelesi Batı Avrupa'daki toplumsal, ekonomik ve siyasal yapının farklılıklarını belirleyen önemli etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler bu mücadeleler içinde önce ekonomik sonra siyasal liberalizmi benimsemiş, daha sonra da, yeni denge arayışları ve, özetle, daha "ahlaki kaygıları" olan bir piyasa ekonomisinin peşine düşmüşlerdir. Bu nedenle Batı Avrupa genelinde, aralarındaki farklılıklara karşın 19 yüzyılda liberalleşmenin önem kazanması gibi, 20. Yüzyılda az ya da çok "sosyalleşme" önemli olmakta, ekonominin yanısıra siyaset önemli bir araç olarak belirleyicilik taşımakta, birey ve toplum, sermaye ve emek, özgürlük ve eşitlik arasında yeni dengeler kurulmaya çalışılmaktadır. 20. Yüzyılın ortalarından sonra da burada kapitalizme "gelişmiş kapitalizm" veya "refah kapitalizmi", devlete "refah devleti" demek daha anlamlı görünmektedir. Gerçekten Batı Avrupa'da 20.yüzyıl sonrasında siyaset, piyasanın yanısıra bireysel ve toplumsal düzeyde hem yaşama hem de çalışma koşullarının belirlenmesinde etken bir araç konumundadır. Ekonomi tüm belirleyici gücüne rağmen, gücünü az ya da çok, fakat mutlaka bir biçimde siyasetle paylaşmaktadır. Demokratik siyasal haklar nedeniyle, oluşumunda büyük payı bulunan ve ondan yararlanmasını iyi bilen burjuvaziden sonra, devlet en başta emek olmak üzere öteki sınıfların da kullanabildiği bir araca dönüşmekte ve çoklu çıkarların belirlediği yeni nitelikler kazanmaktadır. Bu niteliklerin en başında da devletin "sosyal" boyutlar kazanması, yani "refah devletine" dönüşmesi gelmektedir.

Refah kapitalizminin en önemli göstergeleri olarak, vergilerin ulusal gelir içindeki yerini, kamu harcamalarının boyutunu ve sosyal harcamaların tüm harcamalar içindeki tartışmasız önemini göstermek mümkün. Örneğin 20.yüzyılın başından 1960'a kadar olan dönemde, devletin refah harcamaları için ulusal gelirden ayırdığı payın üçe katlandığını, kamu bütçesi içinde sosyal harcamaların payının Almanya'da yüzde 30'dan yüzde 62'ye, İngiltere'de yüzde 20'den yüzde 47'e, İsveç'de yüzde 30'dan yüzde 53'e çıktığını görebiliriz (Flora, 1985; 51). 1960 sonrasında da gelişme

durmamakta ve örneğin tüm Avrupa ülkelerinde sosyal harcamaların ikiye katlandığı görülmektedir. 1981 yılında gayri safi milli hasıla içinde kamu harcamalarının payı Batı Almanya'da yüzde 49 iken sosyal harcamaların payı yüzde 31, İsveç'te kamu harcamalarının payı yüzde 67 iken sosyal harcamaların payı da yüzde 33 olmaktadır; bu durumda kamu harcamalarının enaz yarısının sosyal harcamalara ayrıldığı ortadadır (Therborn, vd., 1986, 66).

Refah devleti, Batı Avrupa'da kapitalizmin demokrasi ile, sermayenin işçi sınıfı ile uzlaşmasının arkasındaki yapı taşıdır. 19. Yüzyılda yaşanan devrim heyecanı ve toplumsal kargaşadan sonra Batı Avrupa'daki toplumsal güçler hem büyümüş ve güçlenmiş, hem de yaşadıklarından, örneğin iki dünya savaşı sırasında yaşadıkları deneyimlerden de, birtakım sonuçlar çıkaran bir öğrenme süreci geçirmişlerdir. Bu deneyimlerin, onlar için uzlaşma yanı ağır basan bir model oluşturma konusunda işe yaradığı da anlaşılmaktadır. Örneğin genel oy hakkını kazanan, sosyal güvenlik sistemlerinin, örgütlenme haklarının devreye girdiğini gören işçi sınıfı, ağırlıklı olarak, ekonomik ve siyasal mücadelesini demokratik sistem içinde sürdürmeyi seçmiş, sermaye de üretim araçları üzerindeki tartışmaların bir yana bırakılmasıyla bölüşüm konusunda siyasetin ve devletin müdahaleci bir rol oynamasını kabul etmiştir. Özetlemek istersek, *Sınıflar veya belli başlı toplumsal güçler siyasal demokrasi, kapitalist ekonomi ve refah devleti gibi üç ayağa dayalı bir toplumsal model üzerinde uzlaşmışlardır demek mümkün.* Sistemin güvencesi ve tutarlılığı da bu uzlaşma üzerine kurulu olmasından gelmektedir.

Bu toplumsal uzlaşma sermayeyi ekonomik açıdan serbest bırakırken, işçi sınıfını siyasal açıdan güçlendirmektedir. İşçi sınıfı, genel olarak üretimle ilgili kararlarda emek olarak söz sahibi değilken, "vatandaş" olarak üretim, daha da çok bölüşüm üzerinde müdahalelerde bulunabileceği konuma gelmektedir (Przeworski, 1991; 26). Kısacası üretimdeki rolüyle değil, fakat vatandaşlık rolüyle üretimin ve dağıtımın örgütlenmesine müdahale etmekte ve bu müdahalesinin boyutları ölçüsünde refah devletini veya refah toplumunu gerçekleştirme yönünde yol almaktadır. Örneğin ekonomik-sosyal hakların insan hak ve özgürlüklerine katılması emeğin gerçekleştirdiği siyasal müdahalenin sonuçlarıdır. Bu haklar olmadan önceki

haliyle, insan hak ve özgürlükleri negatif karakterde haklardır; bunların gerçekleşmesi için devletin doğrudan bir müdahalede bulunması gerekmez. Böylece toplumda varolan eşitsizliklere aldırış edilmediği gibi, daha da önemlisi yaşama, düşünce ve ifade, seçme-seçilme hak ve özgürlükleri gibi çok temel insan haklarından yararlanma açısından büyük bir eşitsizlik sürüp gider. Oysa insan ekonomik ve toplumsal bir varlıktır ve tüm bu koşulları dikkate almadan yapılacak soyut bir özgürlük tanımı onu özgür kılmaya yetmez. İşte ekonomik ve sosyal haklar, insanı ekonomik ve toplumsal çevresiyle birlikte dikkate alan ve bu çevresel koşulların iyileşmesi halinde insanın gerçekten insan hak ve özgürlüklerinden yararlanabileceğini söyleyen, .bu çevrenin yaratılmasında da devlete bazı görevler düştüğünü iddia eden bir yaklaşımın ürünüdürler. Bu haklar devlete bazı yükümlülükler vermesi nedeniyle pozitif nitelikte hak ve özgürlüklerdir; ancak bunların hayata geçmesi temel hak ve özgürlüklerin de varlığı için asıldır.

Dolayısıyla bugün, oldukça üstünkörü geçirilen, Avrupa'daki sınıf kavgaları ve bulunan uzlaşmacı yollar, aslında Avrupa'da "vatandaşlık" anlayışının belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır ve bulduğu uzlaşmacı sentez de onun siyasal yapısının, ekonomi politüğının ve toplum anlayışının ayırmedici ögesi olmaktadır.

"Vatandaşlık, bir toplumun üyelerine verilen bir statüdür. Bu statüyü elinde tutan herkes, bu konunun içerdiği tüm hakler ve görevler açısından eşittir.... Vatandaşlığın üç tür ögesi vardır; sivil öge, bireysel özgürlükle ilgili hakları sağlar; siyasal öge, siyasal gücün katılımına katılma hakkını verir; sosyal öge, ekonomik refah, sosyal güvenlik ve kültürel mirastan asgari düzeyde de olsa bir pay alınmasına ilişkin haklar tarafından kurumsallaşır".²

Gerçekten bu anlayış içinde, artık birçok bireysel sorun toplumsal bir nitelik kazanmakta, devletin bu sorunları çözmesi için kamu hizmetlerini çeşitlendirmesi ve zenginleştirmesi gerekmekte ve ulusal düzeyde hizmetlerden yararlanmak açısından asgari bir düzeye ulaşılması amaçlanmaktadır. Ulusal düzeyde asgari bir standardın kurulmasıyla hem bireysel düzeyde alıcılar bundan yararlanacaklardı, hem de bunun ötesindeki çabalarla sivil toplumun daha ileri standartlara geçmesi sağlanacaktı. Refah

devleti kuramcıları için kamu hizmetlerinin artması, asgari standartların ve maddi koşulların iyileşmesinin amacı, yalnızca gelir dağılımı, eğitim ve sağlık gibi sosyal sorunları çözmek değildir, bundan da ileri bir ideali vardır; bunlar bireyin güçlenmesi, sivil yaşamın zenginleşmesi ve böylece uygarlığın güçlenmesi açısından gerekli ve anlamlı gelişmelerdir (Hewitt, 1992, 22).

Böylece Batı Avrupa’da vatandaşlığın sosyal boyutu, en başta çalışma hakkı olmak üzere sosyal-ekonomik hakların vatandaşlık hakları olarak kabulü devlete kaçınılmaz olarak sosyal bir sorumluluk getirmekte, bu sosyal sorumluluğun yerine getirilmesi için de devletin hem ekonomiye müdahale etmesi, hem daha adil bir gelir dağılımını gerçekleştirmesi, yani piyasa dışında güçsüz sosyal sınıflara gelir aktarması gibi bir rol oynaması gerekmektedir. Bir bakıma, Marshall’ın dediği gibi Batı Avrupa, 1950’lerin iyimser ortamında başlattığı refah devleti uygulamalarını, “sosyalizminin eşitlikçi ahlakını kapitalizmin maddi zenginliği ile birleştirme” olarak algılamış ve bunu değişik ölçülerde de olsa gerçekleştirme gayreti içinde olmuştur (Marshall’dan naklen, Hewitt,1992; 28). Bunun kendine özgü bir devlet anlayışı kadar kendine özgü bir ekonomik ve siyasal yapı, kendine özgü bir toplum modeli yarattığı da yadsınamaz, ancak bu model şimdi genişleyen Avrupa Birliği sınırları içinde ciddi farklılıklarla ve de küreselleşen piyasa içinde ciddi meydan okumalarla karşı karşıyadır. Modelin varlığı ve geleceğiyle ilgili yeni tartışmalar da bu nedenledir. Ve refah devletiyle ilgili tartışmaların kuşkusuz “vatandaşlık” konusunda yeni tartışmalar getirdiği de açıktır.

Bu Sentezin Temel Özellikleri

Genelde günümüz toplumlarının tümünün bir sentezden oluştuğu, örneğin tümünde insan ihtiyaçlarının karşılanması için temel iki alanın bulunduğu söylenebilir; piyasa ve devlet. Ancak piyasa ve devlet değil de, piyasa ve siyaset demenin hem daha doğru, hem de daha birçok açılımı içinde barındıran bir yaklaşım olduğu da bir gerçek. Çünkü genel olarak siyaset, devletle ve devlete ilişkin faaliyetlerle sınırlı olamayacak kadar geniş bir insan etkinliğidir; bu nedenle piyasanın karşısındaki alternatifini devletle sınırlamak yerine insanın siyaseten etkin olabileceği çok daha geniş bir alanı

düşünmek daha doğru olur. Bu anlamda günümüzde refah devletiyle ilgili tartışmalarda örneğin, refah uygulamalarının sürdürülmesi açısından yalnız devletin değil devlet dışındaki toplum kuruluşlarının da rol alması gerektiğinden söz edilmekte ve refah devletinin sıkıntılarının ancak böyle aşılabileceği ileri sürülmektedir. Öte yandan piyasa ve siyaset ikilemini kullandığımızda, bir yanda devlet gibi bir iktidar aracına yer vermektense, birey, bireyin ihtiyaçları ve seçimlerinin rol oynayabileceği gibi bir özgürlük alanını vurgulamış oluyoruz ki, bu gelecekteki refah ihtiyacının giderilmesinde kullanılacak araçların çeşitlenmesi olasılığını da içinde barındırmaktadır.

Bugün, ihtiyaçların az ya da çok piyasa dışından karşılanması katı bir liberal devlet anlayışından uzaklaşmanın da başlıca belirleyici olmaktadır. Ve tüm ihtiyaçların piyasadaki karşılandığı bir devlet anlayışını, günümüz toplumlarında bulmak da artık düşünülemez. Bu biçimiyle her toplumda ihtiyaçların belirli ölçülerde piyasa ve devlet tarafından karşılandığı bir gerçektir. Ancak bunun ölçüsü, yani hangi ihtiyaçların piyasa dışına çıkarılması gerektiği konusundaki yaklaşım, toplumun refah devleti konusundaki durumunu belirler. Bu anlamda gelişmiş batı toplumları da, gelişmekte olan toplumlar da karma bir ekonomik yapı gibi, ihtiyaçların karşılanmasında piyasa ve devlet karışımından oluşan bir yapı gösterirler. Bunların başında da eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi ihtiyaçlar gelir.

Ancak liberal devlet anlayışını kıran ve devlete bazı yükümlülükler getiren bu gelişmelerin doğum yeri, yukarıda belirlediğimiz gibi, Batı Avrupa'dır ve Batı Avrupa'da benimsenen sistemin karma özelliği, modern bir devlet anlayışının iradeci bir biçimde benimsenmesinden değil, devletin tarihsel-toplumsal gerçeklikler içinde böyle yapılandırılmış olmasındandır. Öte yandan başlangıçta bu yapılanmayı belirleyen önemli bir sınıfsal angajman söz konusudur ve onun oynadığı rol ortaya çıkan sentezin kıvamını belirlemede çok etkindir. Örneğin bu toplum modelinde, piyasa ve siyaset almaşığını belirleyen ana etken, vatandaşlığın sosyal bir boyut taşıması, ekonomik-sosyal hak ve özgürlüklerinin temel hak ve özgürlüklerden ayrılmaması, bireysel özgürlük kadar toplumsal dayanışmanın da önemli görülmesi gibi, onu birçok toplumdan ayıran özelliklerdir. Böylece Avrupa'da yaratılan sentez, ya da batı Avrupa

geleneği, hem bireysellik hem toplumsal dayanışma, hem rekabet hem fırsat eşitliği, hem çatışma hem de çatışmayı çözecek mekanizmaların bolluğuna dayanmaktadır. Gerçekten model, çatışmanın yok sayılması yerine kurumsallaşması düşüncesine dayanmakta ve kendine özgü birçok mekanizma bağlamında biçimlenmektedir. Bu anlayışı, sendikal örgütlenmenin ve toplu pazarlıkların önemi ve kapsamından çeşitli düzeylerdeki ortak karar verme mekanizmalarına kadar birçok kurumlaşmada görmek mümkün. Bir başka deyişle bu modelin özelliklerinin çok daha belirgin biçimde, birey ve toplum, özgürlük ve eşitlik, rekabet ve dayanışma eksenli paradigmlar içinde belirlendiğini söylemek mümkündür.

Bu sentezin bazı özelliklerini yalnız Batı Avrupa'daki ulusal devletler düzeyinde değil, AB'nin karar alma süreçlerinde, toplumsal ve siyasal hedeflerinde, kurumsal yapılaşmasında da görmek mümkün. Örneğin AB, Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak kuruluşundan buyana öncelikli olarak ekonomik büyüme ve entegrasyona önem vermiş olsa da, bir yandan da üyeler arasında da üyelerin kendi içinde de "sosyal dayanışma" ve "sosyal bütünleşmenin" sağlanmasını hedef olarak benimsemiştir. Ekonomik kaygılarla yapılsa bile, bu anlayışın, büyük bölgesel ve toplumsal eşitsizlikler üzerinden değil, eşitsizliğin giderilmesi üzerinden bir ekonomik büyüme tercihi olduğunu söylemek doğru olur. Örneğin AB içindeki fonlar bunun için kullanılmaktadır. Ancak sosyal konuların, AB içinde farklı refah toplumu modellerine sahip üyeler arasında sorun çıkaran konuların başında geldiğini de unutmamak gerekir. Öte yandan AB'nin çeşitli karar alma mekanizmalarında, örneğin Ekonomik Sosyal Konsey gibi çok taraflı kurumlar ve karar alma mekanizmalarına başından beri önem verilmekte, toplumsal düzeyde de Birlik düzeyinde de uzlaşma sağlayıcı mekanizmaların kullanılması önem taşımaktadır.

Sonuç olarak ve genel bir yaklaşımla Batı Avrupa toplum modelinin şu esaslarını vurgulamak mümkün görünmektedir: *Öncelikle, bu toplum modelini, yani liberalizmin ve sosyalizmin sentezini Batı Avrupa'ya özgü bir gelenek olarak düşünmek doğru olur.* Batı Avrupa hem liberalizmin hem de sosyalizmin etkisini belki en doğrudan ve güçlü biçimde yaşayan bir bölge olarak, bu her iki akımı da kendine göre yorumlayan bir gelenek yaratmıştır. Örneğin bu modelde bireyin önemi, insan haklarının ve hukukun üstünlüğü

tartışılmazdır; ancak bunların gerçekleşmesinde sosyal gelişmenin ihmal edilemeyeceği de düşünülmektedir. Öte yandan bu modelde çıkarlar ve sınıflar arasında göreceli de olsa bir “denge” yaratılması önem taşır ve ancak böyle bir güç dengesinin uzlaşma sağlayıcı mekanizmaları çalıştırabileceği varsayılır. Bu nedenle siyaset, devlet ve refah uygulamaları bu dengeyi sağlanmasında önemli işlev görürler.

Bu modelde devlet, bazı ihtiyaçların karşılanması, bireyin ve toplumun geleceğinin belirlenmesinde, piyasanın yanısıra, önemli bir sosyal yönetim aracıdır. Ekonomik büyüme, verimlilik, karlılık kuşkusuz burada da çok önemlidir, çünkü önünde sonunda bu bir kapitalist ekonomidir; ancak yine de ekonomik büyümenin tümüyle toplumdan, toplumsal ihtiyaçlardan kopması, verimliliğin ve karlılığın tümüyle emeğin koşullarına boşvermesi düşünülemez. Bunun için de piyasanın yarattığı eşitsizliklerin, belirli ölçüde de olsa, refah devleti uygulamaları içinde giderilmesi amaçlanır. Ekonomiye böylece hem ahlaki, hem de sosyal boyut katılması ilkesel olarak benimsenmektedir. Keynesyen ekonomi politikaları da bu iki boyutun biçimlenmesinde yakın zamanlara dek önemli bir rol oynamışlardır.

Bu nedenle Batı Avrupa toplum modelinde vatandaşlık anlayışı yalnız temel hak ve özgürlükler çerçevesinde değil, aynı zamanda ekonomik- sosyal hak ve özgürlükler çerçevesinde belirlenir ve bu anlayış refah devletinin hem temelini hem de refah devletiyle ilgili rejim farklılıklarını belirler. Kısacası vatandaşlık hakları daha bütünlükçü bir insan hakları anlayışını yansıtır. Marshall’ın yukarıda alıntıladığımız “sosyal vatandaşlık” anlayışı kuşkusuz tümüyle tartışmasız değildir, bu anlayışı Avrupa içinde de farklı yorumlayan modeller söz konusudur. Ancak yine de batı Avrupa modeli, insan haklarında yalnızca temel hak ve özgürlükleri vurgulayan ve daha liberal ABD modelinden buradaki yaklaşımıyla önemli ölçüde ayrılır. Bunun için iş yaşamında işsizlik sigortası veya yardımı vermekten çok istihdam yaratmak önemli olur, çalışma koşullarında iş güvencesini korumak önem taşır, bu nedenle refah harcamaları için üretimden önemli bir payın kamu harcamalarına ayrılması gerekir. Bilindiği gibi, tüm bunlar, bugün AB üyelerini küreselleşme karşısında düşündüren ve az ya da çok bazı geri adımlar atmalarına yol açan önemli tartışma konuları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Öte yandan sosyal yönetim anlayışının başarısı ve etkisinin büyük ölçüde toplumsal güçler arasındaki uzlaşmaya bağlı olduğu bilinir ve bunun için hem siyasal hem de toplumsal düzeyde uzlaşma sağlayıcı ve çok taraflı mekanizmalar kullanılır. Bu anlamda ve bu mekanizmaların varlığına bağlı olarak, devletin sınıflar, çıkarlar ve toplumsal gruplar arasında dengeleyici, uzlaştırıcı bir “hakem rolü” oynayabilmesi mümkün olur. Zaten bu model, çıkarlar arasındaki çatışmanın yok sayılması değil kabulü, fakat kurumsallaşması esasına dayandığından, modelin daha demokratik, daha çoğulcu, daha katılımcı uzlaşma yolları araması ve devletin hakem rolünü önemsemesi gerekli ve kaçınılmazdır.

Kısacası Batı Avrupa'nın benimsediği toplum modelinin ayırdedici karakteri yarattığı liberal ve sosyal gelenekten gelmekte ve bu geleneğin uzantılarını birey anlayışından rekabet anlayışına, özgürlük ve eşitlik kaygılarından toplumsal dayanışma arayışlarına kadar birçok anlayışta ve emek ve sermaye ilişkilerinden siyasal kurumlaşmalara kadar birçok kurum ve politikada görmek mümkün olmaktadır. Zaman zaman bu modelin öne çıkan bazı taraflarını kurumsallaştırma gayretleri Türkiye’de de ortaya çıkmaktadır. Örneğin bunlardan biri Ekonomik ve Sosyal Konsey uygulamasıdır. Kuşkusuz demokratik toplumlarda uzlaşma sağlayıcı mekanizmalar önemlidir ve Ekonomik Sosyal Konsey de bunlar arasında önemli bir nitelik taşır. AB düzeyinde de önemli işlevler gören Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi mekanizmalar, ancak, bir modelin parçaları olarak başarılı olmaktadır. Model ise yukarıda sıralanan birçok özelliği yansıtmakta ve her bir parçanın başarısı öteki parçalarla tamamlanmasına bağlı olmaktadır. Örneğin AB düzeyindeki Konsey, üye devletlerde ve çeşitli düzeylerde iş gören benzer oluşumlarla paralellik taşıdığı ve bunlardan güç aldığı gibi, ulusal düzeydeki bu kurumlar da, toplumsal taraflar arasındaki güç dengesi, bunlar arasında toplumsal modelin ana hatlarına ilişkin bir uzlaşmanın varlığı ve bu sistemi sürdürme konusunda sahip oldukları kararlılık, vatandaşlık haklarının kazandığı boyutlar, refah uygulamalarının getirdiği standartlar gibi daha birçok destekleyici kurum ve anlayış içinde varlık gösterebilmektedir. Bunları önemsemeden bu yolda kurumsal bir düzenlemeye gitmek, ne yazık ki çok zaman, hayal kırıklığından başka bir şey getirmemektedir.

Avrupa'daki Geleneğin Gerçekleşme Biçimleri: Refah Devleti Modelleri

Buraya kadar anlatılanlarla Avrupa toplum modeline ilişkin büyük resmin ana hatlarını belirlemeye çalıştım. Ancak bu büyük resmin birçok konuda birçok farklılık taşıdığını bilerek. Yani Batı Avrupa toplum modeli içinde siyasal yapı ve işleyişten, birey-devlet ilişkilerine, devletin ekonomideki rolünden gelir dağılımının gösterdiği özelliklere kadar birçok konuda birbirinden oldukça farklı modeller olduğu çok açık. Konuyu refah devleti uygulamaları gibi daha dar bir alana indirgediğimizde de temel hedefler açısından da, uygulamalar açısından da farklı modellerin ortaya çıktığını görmek mümkün.

Gosta Esping-Andersen, refah devletine geniş bir bakış açısıyla bakıldığında, temel soruların politik ekonomiyle ilgili olduğunu ve devletin ekonomiyi yönetme ve organize etmekteki rolü çerçevesinde belirlendiğini söylemektedir; bu yaklaşımın genel olarak “Keynesyen refah devleti veya refah kapitalizmi” olarak adlandırılabilceğini söyleyen Esping-Andersen, Avrupa ülkeleri açısından politik-ekonomik meselenin ele alınışının oldukça farklı rejimler ortaya çıkardığını da belirtmektedir (Esping-Andersen, 1993; 2). Farklı rejimlerin ortaya çıkmasında da, sosyal hak statüsü verilen insan ihtiyaçlarının belirleyici mesele olduğu anlaşılmaktadır (Esping-Andersen, 1987; 3). Veya belirleyici faktör, bu ihtiyaçların piyasa tarafından mı, devlet tarafından mı karşılandığı konusu olmaktadır. Evet, Avrupa’da genel özellikleriyle liberal ve sosyal sentez dediğimiz bir toplum modeli söz konusudur, fakat bu ana model içinde sosyal hakların kabulü ve kapsamı açısından farklılıklar veya bir başka deyişle bu konularda piyasa ve devlet arasındaki paylaşımda farklı sentezler vardır. Farklı sentezler veya modeller de, yazara göre, büyük ölçüde, ulus devletin kurumsallaşması, endüstrileşme modeli, sınıf yapısı ve hareketliliği, sınıfsal ve siyasal koalisyonların yapısı gibi gelişmelerce belirlenmektedir (Esping-Andersen, 1992; 29; 1987; 6).

Esping-Andersen’e göre refah devleti, “liberal veya artıkcı”, “korporatist” ve “sosyal demokrat” model olarak üçe ayrılmaktadır (Esping-Andersen, 1993; 27 ve dv.). Bunlardan liberal model en düşük sosyal güvenlik, en düşük gelir transferi yapan bir model olmakta, ihtiyaçların hemen hemen

tümüyle piyasadan karşılanması istenmekte, ancak piyasanın veya ailenin yetersiz kaldığı durumlarda devletin bir sorumluluk alması kabullenilmektedir. Bu model refah harcamalarını asgari düzeyde tutarken, temel politikası, piyasayı güçlendirmek olmakta ve sorunların çözümünü de piyasadan beklemektedir. Bu modelin en belirgin örnekleri olarak da ABD, Kanada ve Avustralya gösterilmektedir. Avrupa'ya gelince burada daha çok statü farklılıklarına, meslek ayrımlarına dayalı olarak gelişen "korporatist" model (Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya gibi ülkelerde) ile sosyal vatandaşlığı öne çıkaran ve sosyal hakların piyasa dışında karşılanması esasını kabul eden "sosyal demokrat" model (İsveç, Norveç, Danimarka gibi ülkeler) öne çıkmaktadır.

Liebfried de, Esping-Andersen gibi benzer bir sınıflandırmaya gitmiş ve refah devleti modellerini, İskandinav Modeli, Bismarck Modeli, Anglo-Sakson Model ve Latin çevresi modeli olarak dördü bir grup içinde sınıflandırmıştır (Liebfried, 1993; 142). İskandinav modeli, sosyal hakları genelleştirici ve çalışma hakkı ile refahı birleştirici özelliği nedeniyle en gelişmiş refah devleti modelini temsil etmektedir. Bismarck modeli ise, "kurumsallaşmış" refah devleti olarak da adlandırılmakta ve refah stratejisi bir yandan sosyal sorunların tazmin edilmesi üzerine kurulurken öte yandan mesleki ayrımlara göre de farklılaşmaktadır. Anglo-Sakson ülkeler, Esping-Andersen'in "liberal veya artıkcı" dediği modelin uygulayıcısıdır; yani refah devleti ancak son planda ve çok gerektiğinde piyasa dışında bir destek görevi görmekte, asıl olan, ihtiyaçların piyasadan karşılanması olmaktadır. Dördüncü model, daha çok, Güney Avrupa ülkelerinde (İspanya, Portekiz, Yunanistan, bir dereceye kadar İtalya) ortaya çıkmaktadır. "Gelişmemiş" (rudimental) model olarak adlandırılan bu model artıkcı veya liberal modele benzemektedir. Daha geç endüstrileşen bu ülkelerde göreceli olsa da tarım ağırlıklı bir yapı söz konusudur, işsizlik sorunları daha büyüktür, buna bağlı olarak refah harcamalarını karşılayacak ne ekonomik ne de toplumsal koşullar yeterlidir. Öte yandan, bu ülkelerde sosyal vatandaşlık bir yana, temel hak ve özgürlükler veya siyasal haklar ve demokratikleşme konusunda bile 1970 ortalarına dek ciddi sıkıntılar yaşandığı bilinmektedir. Ancak bu Akdeniz ülkelerinin özellikle AB üyeliği içinde oldukça çabuk ekonomik, siyasal ve sosyal gelişme gösterdikleri de bilinmektedir.

Avrupa'daki refah modellerini refah politikaları açısından üçe ayıran bir başka sınıflama da şöyle (Furniss, 1994, 4): Birinci grup "olumlu devlet" olmakta, burada refah anlayışı aslında hükümet ve iş dünyası arasındaki işbirliğinin sonucu olarak belirlenmekte ve temelde mülkiyet hakkı ile piyasa ekonomisini siyasal ve sosyal çatışmalardan korumak amaçlanmaktadır. İkinci grup "sosyal güvenlik devleti" olarak adlandırılmakta ve bu grupta refah uygulamaları tüm vatandaşlara asgari bir yaşam standardı sağlamayı amaçlarken, aynı zamanda onların bu standardın üzerine çıkmaları desteklenmektedir. Üçüncü grup "sosyal refah devleti" olmaktadır; bu modelde amaç gelirin yeniden dağılımına yönelik politikalarla daha adil bir gelir ve refah dağılımını sağlamaktır. İskandinav ülkeleri, Hollanda bu anlamda "sosyal refah devleti" olurken, İngiltere, Almanya, Fransa "sosyal güvenlik devleti" niteliğini taşımakta, ABD ise tipik bir "olumlu devlet" konumunda olmaktadır.

Modellerin gruplandırılmasında ortaya çıkan birkaç önemli özelliği vurgulamakta yarar olabilir. Birincisi refah uygulamalarında her model hem birey ve devlet, hem siyaset ve piyasa ortaklığı üzerine kurulu. Yani Esping-Andersen'in vurguladığı gibi, toplumun refahı konusu tümüyle devlete bırakılmış ya da sosyal haklar tümüyle piyasa dışına çıkarılmış değil, daha çok ikisinin karışımından oluşan bir yapı var. Söz konusu modeller de, sosyal hakların ve sosyal gelişmenin büyük ölçüde piyasaya bırakıldığı modelden bunların büyük ölçüde piyasa dışından karşılandığı modele doğru değişen bir yapı izliyor. İkinci özellik, refah devletinin en belirleyici kriterinin sosyal hakların vatandaşlık hakları olarak kabul görmesiyle ilgili olmaktadır. Örneğin çalışmanın yalnızca bir özgürlük değil aynı zamanda bir hak olduğu düşüncesi kabul edildiği ölçüde işsizliği tazmin etmekten çok istihdam yaratılması önem taşımaktadır. Bu anlamda, bazı tanımlara göre, gerçek bir refah devleti ancak İskandinav ülkelerinde söz konusu olmaktadır. Üçüncüsü de, Avrupa ülkelerinin refah modelleri arasında bazı farklar olsa da, asıl farklılık ABD ile Avrupa modeli, ya da liberal model ile öteki modeller arasındadır. Çünkü bu modelde sosyal hakların vatandaşlıkla ilişkisi hiç söz konusu değildir, devletin değil piyasanın refah sağlayıcı fonksiyonu olduğu kabul ediliyor, devletin ancak piyasadan artakalanlara, piyasa dışına itilenlere bir gelir transferi yapacağı kabul ediliyor, devlet ve piyasa bileşiminde piyasa çok ağırlıklı. Belki söylenmesi gereken bir

dördüncü özellik de, 70'li yıllarda başlayan ancak 80 sonrasında gelişmeleri içinde hızlanan biçimde modellerin birbirine daha çok yaklaştığıdır. Bu yaklaşma, hem yaşanan nüfus veya artan işsizlik gibi sosyal güvenlik sistemini sıkıntıya sokan ve sosyal harcamaların artmasına yol açan ortak sorunlarla ilgilidir; hem de artan dünya rekabetinin sonucu olarak Avrupa'nın kendi sosyal harcamalarının rekabet gücünü zayıflattığını düşünmesi ve daha liberal bir piyasa-devlet bileşimi arayışından kaynaklanmaktadır. Gelişen noktanın ya da temel eğilimlerin bulunması açısından 80 sonrasında gelişmelerini irdelemek bu nedenle kaçınılmaz görünmektedir.

Değişen Koşullar ve Refah Devleti Çevresindeki Tartışmalar

80 sonrasında değişen koşullarının ve hızlı esen neo-liberal rüzgarlarının Avrupa'da da refah devleti harcamalarını odak noktası yaptığı çok açık. Bu alanda tartışılan konuların başında da, Avrupa'nın refah uygulamalarında çok ileriye gittiği, bu modellerle büyümenin sürdürülemeyeceği ve dünya piyasalarında rekabet etme gücünün kalmayacağı yönündeki eleştiriler yer almaktadır. Eğer belirli sosyal güvenlik düzeyi, sağlık ve refah hizmetlerinden serbestçe yararlanma olanağı, belirli bir yaşa kadar eğitim olanağı, asgari bir gelir düzeyi, konut yardımları gibi refah devleti açısından benimsenen temel hedefleri dikkate alırsak, gerçekten, 1960 ve 1970 yıllarını Batı Avrupa'da refah devletinin iyice belirginleştiği yıllar olarak nitelendirmek gerekir. Ayrıca bu dönem, başlangıçtaki bu hedeflerin giderek geliştiği ve yeni hedeflere doğru zenginleştiği bir dönem olmuştur. Örneğin toplum bireyleri için asgari bir gelir güvencesi, artık yoksulluğun ortadan kaldırılması anlamını almakta ve toplumsal eşitlik gibi daha ileri hedefler ortaya konmaktadır. Yani refah devletinin başarıları hem hedefleri ilerletmiş, hem de beklentileri yükseltmiştir. Bu başarılar sonucunda başlangıçtaki amaçlara dört yeni amacın eklendiği söylenmektedir: Bunlar yoksulluğun ortadan kaldırılması, eşitsizliğin giderilmesi, sosyal bütünleşmenin sağlanması ve toplumsal katılımın yaygınlaştırılması (Ben Hur, 1985; 75). Oysa birçokları tarafından bu amaçlar ulaşılamayacak nitelikte görülmekte ve bunların aslında başarılı olan refah devletini başarısız göstermekten başka bir işe yaramadığı düşünülmektedir (Ben Hur, 1985; 77). Öte yandan bu dönem dünya piyasalarında rekabetin arttığı, Avrupa'nın ekonomik

duraklama içine girdiği ve Keynesyen ekonomik politikaların artık büyümeyi garanti etmediği yıllardır ve artık hem genel olarak devletin rolünün hem de refah devleti uygulamalarının sorgulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Refah devleti modeli, dört ana noktadan eleştirilmektedir. *Birincisi*, refah devletinin topluma maliyeti giderek artmakta ve bunun ekonomide yarattığı tıkanıklık büyümektedir. Geçmişte hızlı büyüme sürdüğü sürece refah devleti harcamalarını da arttırmak mümkün olmuştu, ancak ekonomik koşullar değiştiğinden, kabaca 80 sonrasında refah devletinin toplumsal bedeli artmakta, örneğin vergi yükü bedeli artık toplumlara fazla gelmektedir. Özetle orta sınıf, işsiz, yoksul, yabancı, çok çocuklu veya hastalıklı kesimler için daha fazla fedakarlık yapmak istememekte ve bunu da siyasal tercihleriyle ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Avrupa’da sosyal demokrat eğilimli partiler yerine liberal partiler iktidara gelmektedir. Yüksek vergilerin toplumun Keynesyen politikalarından ve sosyal demokrat partilerden uzaklaşmasının temel nedeni olduğu da söylenmektedir (Williams, 1985; 85). *İkinci neden olarak*, refah uygulamalarının bunca harcamaya karşın sorunları çözmekte yetersiz kalışı gösterilmektedir. Refah devleti yoksulluk gibi, işsizlik gibi sorunları çözemediği gibi fırsat eşitliği yaratmak konusunda da başarılı değildir denmekte ve refah uygulamalarının gerçek ihtiyaç sahibinden çok ihtiyacı olmayan orta sınıfa hizmet ettiği söylenmektedir. Öte yandan sürekli artan kaynak transferi, bir yandan da sürekli bir kurumlaşma yaratmakta ve artan bürokrasi nedeniyle hem hizmetlere ulaşmak zorlaşmakta hem de kaynakların israfına yol açılmaktadır. Örneğin AB genelinde yoksulluğun azalsa da sürdüğü ve tüm gelir transferlerine karşın ihmal edilemeyecek bir oran gösterdiği getirilen eleştiriler arasında. “Leisering ve Liebfried, Almanya’ya bir 70-20-10 toplumu diyorlar ve sanayileşmiş ülkelerin çoğuna benzer bir etiketin yapılandırılabilceğini iddia ediyorlar. Nüfusun yüzde 70’i hiçbir zaman yoksul olmamış, yüzde 20’si yoksulluk çekmiş ya da hayatlarının bir noktasında çekecek ve yüzde 10 kronik yoksulluk içinde yer alıyor” (Giddens, 2000; 24). *Üçüncü eleştiri noktası*, refah uygulamalarının birçok olumsuz yan etki yarattığıyla ilgilidir. Refah devleti, hem giderek büyüyerek denetlenemez bir güç konumuna gelmekte, hem de siyasilerin gücünü arttırarak bu gücü kendi kişisel veya örgütsel çıkarı için kullanmalarına yol açmaktadır. Birçok

ülkede görülen siyasetteki bu yozlaşma, büyüyen ve gücü artan refah devletiyle ilişkilendirilmektedir. Öte yandan devletin ekonomik kaynaklara bunca müdahalesinin, hem ekonomik etkinliğin azalmasına hem de bireysel özgürlük alanının sınırlanmasına yol açtığı söylenmektedir. Bu durumda kayıtdışı çalışmanın, kayıtdışı alışverişin de kaçınılmaz bir eğilim olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (Lindbeck, 1988; 31). *Dördüncü eleştiri* ise, refah devleti uygulamalarının durmadan beklentileri yükseltmesine ilişkindir; refah devletinin başarılarının onu yeni ve daha ileri amaçlara ya da yeni hedef gruplara yönelttiği, bunun da paradoksal olarak başarısızlık getirdiği söylenmektedir. Bu görüşe göre, refah devleti hedeflerini sürekli geliştirerek toplumda adeta “sosyal adalet” dağıtıcısı rolünü oynamaya başlamış, oysa bu kadar yüksek hedefler, bunlar ne kadar çekici olsa da, gerçekleştirilemeyeceklerinden hayal kırıklıklarından başka bir şey getirmemiştir (Williams, 1985, 84). Böylece refah devletinin arkasındaki moral destek zayıflamış ve refah devletinden vazgeçilmesi yolundaki iddialar için daha uygun bir toplumsal ortam doğmuştur.

Bu eleştirilerin gerisinde iki büyük etmen söz konusu; birincisi dünyadaki ekonomik koşullar değişmekte ve piyasa küresel bir işleyiş kazanmaktadır, bu da Avrupa ekonomilerinin yeni rekabet alanlarıyla karşılaşmasına yol açmaktadır; ikincisi de modelin dayandığı toplumsal koşullarda önemli değişiklikler ortaya çıkmakta ve modelin arkasındaki angajman ya da destek zayıflamaktadır. Nitekim 70 sonlarından başlayarak refah devletine ilişkin eleştirilerin Batı Avrupa’da önemli bir zemin kazandığını ve 1970 sonlarındaki siyasal parti tercihlerinde, ekonomi politikalarında ve refah uygulamalarında ciddi değişiklikler yaşandığını görmek mümkün. Örneğin 80 sonrasında işçi sınıfı kendi içinde geçirdiği yapısal değişiklikler nedeniyle geçmişteki işçi sınıfından oldukça farklı bir siyasal ve sosyal bilinç gösteriyor. Refah uygulamalarından beklentileri değişmiş durumda. Ayrıca işgücü arasında tam istihdamın sağlandığı dönemde gerçekleşmiş bulunan sosyal dayanışmayı sağlamak giderek zorlaşıyor. Bu nedenle ücretlilerin örgütsel ve siyasal gücünde az ya da çok bir zayıflama ortaya çıkmış durumda. Bir başka açıdan da şimdi eskiden olmadığı ölçüde istihdam dışında kalan bir kesim var, işsizlik önemli bir sorun olarak 15-20 yıldır varlığını koruyor. Örgütlü kesim ile örgütsüz bu kesim arasındaki çıkarlar önemli ölçüde ayrılmış durumda.

Yani Batı Avrupa'daki refah devleti ile ilgili tartışmalar sosyal güvenlik sisteminin tıkanıklıklarıyla açıklanamayacak boyutta ve hem dış dünyadaki hem de içerdeki toplumsal yapı değişiklikleriyle ilgili. Evet AB genelinde, özellikle ileri derecede endüstrileşmiş ülkelerde yaşlı nüfus durmadan artmakta, bununla birlikte emeklilik ve sağlık sigortası ciddi tıkanıklıklarla karşılaşmakta ve bu durum birçok tartışmanın bu noktalar üzerinde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Ancak esas mesele, refah devleti veya refah kapitalizminin karşılaştığı ikilemler ve sınırlarla ilgilidir. Model, artık hem dış dünyadan hem de içerden gelen yeni karşı koymalarla karşılaşmakta ve bunlar için yeni yanıtlar üretmesi gerekmektedir. Dolayısıyla şu soru anlamlı olmaktadır. Bu model acaba tarihsel-toplumsal koşulların ortaya çıkardığı bir model olarak kendi sınırına mı varmıştır? Yoksa bazı değişikliklerle yaşaması mümkün olacak mıdır? Ya da bu tür değişiklikler nerede ve nasıl bulunacaktır? Bu tür soruların Batı Avrupa sosyal politikacıları kadar siyaset bilimcileri arasında da sorulduğu ve modele ilişkin eleştiriler kadar modelin içinden gelen yeni arayışların sürdürüldüğü bir gerçek. Örneğin Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin "üçüncü yol" diye nitelendirilen politikaları böyle bir arayışın sonucudur. Aşağıda bu konuda ileri sürülen bazı tartışmalara değinmek yararlı olacaktır.

Yeni Meydan Okumalar ve Yeni Arayışlar: Avrupa'da Refah Devleti Nereye?

AB çevresinde, aralarındaki bazı farklılıklara karşın, genelde kabul görmüş bulunan Refah devleti modeli, günümüzde, üç değişik kaynaktan gelen bir meydan okuma karşısındadır. Birincisi dünyadaki ekonomik koşulların değişmesinin veya küresel piyasanın getirdiği sorunlardan kaynaklanmaktadır. İkincisi toplumsal yapının değişmesinden ve refah devletinin bazı zaaflarından kaynaklanan sorunlarla ilgilidir. Üçüncüsü de AB'nin genişlemesi ve çok daha farklı toplumsal yapılarla biraraya gelmesinden doğmaktadır. Bu üç farklı nedene bağlı olarak refah devletine dayalı toplum modeli birçok ikilemle karşılaşmakta, bunların bir kısmını kabullenme, bir kısmını hafifletme, bir kısmı için de dışarıda bırakma gibi birçok farklı strateji izlemeye çalışmaktadır.

Çok kısaca hatırlamak istersek, 80 sonrasında değişen koşullarında tüm ekonomiler için dış dünyada rekabetin arttığı bir gerçek; öte yandan bunun anlamı AB için, ABD dışında önce Japonya sonra yeni endüstrileşen birçok ülkenin rekabetiyle karşılaşmak demek. 1990'da altı Güney Doğu Asya ülkesinin dünya ticaretindeki yüzde birin altında kalan payları yüzde sekizlere çıkmış durumda. Öte yandan özellikle emek yoğun sektörlerde sermayenin daha az gelişmiş ülkelere kayması ve bu sektörlerde işsizliğin yaygınlaşmasıyla, yeniden yapılanma arayışları ve ileri teknolojilere geçmenin yarattığı teknolojik işsizlik birarada yaşanmakta. Örneğin Almanya'da 1970-77 arasında ofis donanımı ve bilgi işlem sektöründe üretim yüzde 8.9 oranında artarken, sektörün ileri teknoloji kullanan yapısı nedeniyle istihdam yüzde 27.5 düzeyinde azaldığı belirtilmektedir (Kaplinsky, 1987; 93). Büyüme tikanlıkları ve daha düşük maliyetli üretim ve daha düşük sosyal harcama yapan ülkelerden gelen rekabete karşı genel olarak gelişmiş kapitalizmin yanıtının iki yönde olduğunu biliyoruz: İlk olarak büyümenin önündeki engellerin ortadan kaldırılması için ticaretin serbestleşmesi ve giderek küresel bir piyasanın yaratılması yönünde adımlar atılmıştır; ikincisi de kendi üretim ve istihdam yapılarında esneklik adı altında kavramsallaştırılan arayışlar gündeme gelmiştir.

Ancak dünya ekonomisindeki bu değişim, belki de her ülkeden çok, AB ve de AB üyeleri için önemli ikilemlerin de kaynağı olmaktadır. Çünkü refah devleti veya refah kapitalizmi, piyasaların küreselleşmesi gerçeği karşısında birçok yeni sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bir yandan büyümenin ve dünyadaki rekabet gücünün sürdürülmesi öte yandan yüksek standartlar ve harcamalar demek olan toplumsal modelin içerde korunması. Bir yandan dış dünyadan gelen yeni meydan okumalar için uygun yanıtlar bulunması öte yandan modelinin dış dünya açısından model olma özelliğinin korunması. Örneğin üretimde ve istihdamda hem ekonominin ve rekabetin dayattığı esneklik uygulamalarına geçebilmek, hem de dayanışmacı bir ahlak anlayışını benimseyen refah devletini sürdürmek nasıl olacaktır? Model ekonomik dayatmalara uyum sağladıkça kendine özgünlüğünü ve farklılıklarını kaybetme yoluna girmesi de kaçınılmaz olmayacak mıdır?. Bu ülkeler, yukarıda da belirtildiği gibi, çalışma ve refah arasında ilişki kuran, uzun bir süre tam istihdam amacını önemseyen, çalışma standartlarını hem yüksek tutan hem de bunları büyük bir kesime uygulayan, ücretlilerin ve

sendikalarının daha güçlü bir siyasal ve toplumsal rol oynadığı ülkelerdir ve bu ülkelerde çalışma koşullarında esneklik ücretlilerden ve sendikalardan gelen önemli bir dirençle karşılaştığı gibi, refah devletinin dayanışmayı önemseyen felsefesi açısından da doğru görünmemektedir.

Ancak koşullar, bu ülkelerde de bir yandan yaygın işsizliğin, öte yandan istihdam yapısı ve çalışma koşullarında esnekliğin, bir başka açıdan da refah harcamalarının kısılmasının kabullenilmesini zorlamaktadır. Özellikle Almanya, İsveç gibi demokratik korporatizmin geliştiği ülkelerde sendikalar hem daha güçlü konumdadırlar, hem de işletme düzeyinde de etkin bir rol oynamaktadırlar ve bu ülkelerde esnekliğe direnç daha fazladır. Yine de bu ülkelerde de sendikaların, bazı tavizlerle de olsa, esneklik uygulamalarına razı olmak durumunda kaldıkları söylenebilir. Bugün de gerek AB gerekse de üye ülkelerde yeni dünya düzenin yarattığı soranlara çok anlamlı yanıtlar üretilebilmiş değildir. Örneğin bir yandan yapısal işsizlik oldukça kabul edilmiş durumdadır, ancak istihdamı geliştirecek politikalarından tümüyle vazgeçilmesi de düşünülüyor. Örneğin bu anlamda çalışma saatlerini azaltılması hedefi önemini hala korumaktadır, ancak Fransa dışında bu konuda genel bir değişiklik yapılmamıştır. Öte yandan ABD’de yaratılan istihdam artışının AB çerçevesinde yaratılamaması bir sorun olarak görülmekte, ancak bu istihdamın çok büyük esneklik, çok düşük ve değişken standartlarda yaratıldığı bilindiği için böyle bir durum da pek kabullenilememektedir.

Bu nedenle şimdilik, bir yandan çalışma/istihdam konusunda benimsenen geleneksel yaklaşımdan vazgeçilmemekte ve istihdamı artırıcı bazı önlemlere hala önem verilmekte, öte yandan uzun süredir varlığını koruyan işsizlik sorununa daha ılımlı yaklaşılmaya çalışılmaktadır. Bir anlamda modelin dayandığı felsefe ve amaç ile gerçek arasında ortaya çıkan ikilem bir yere kadar kabullenilmektedir diyebiliriz. Ekonomik büyüme ve teknolojik yenilenmenin bu sorunu zaman içinde çözeceği beklendiği gibi, bir yandan da bu sorunun niteliksiz işgücü veya yabancı işgücü içinde yaygın olması nedeniyle sorun marjinalleştirilmektedir. Çünkü gerçekte bu ikilemin çözülmesi için çok daha radikal önlemler gerektiği bilinmekte (örneğin çalışma sürelerinin önemli ölçüde azaltılması gibi), ancak henüz bu

adımların atılması mümkün olmamaktadır. Öte yandan bu konuda AB çevresinde bir ortaklık sağlamak daha da imkansız görünmektedir.

Dış dünyadan gelen meydan okumaların yanısıra, refah devletinin ortaya koyduğu zaafılar ve modelin toplumsal desteğinin zayıflaması da, refah devleti anlayışı ve uygulamaları açısından ikinci bir sorun kaynağı yaratmaktadır. Örneğin, aslında modelden tümüyle vazgeçilmek istenmese de, ücretliler arasında bile modelin artan yükünü veya getirdiği yüksek vergileri paylaşmak isteği azalmış durumdadır. Kaldı ki değişen dış koşullar nedeniyle refah kapitalizmi, artık kendi başarısını doğrulayan bir ekonomik konjoktür yaratmaktan uzaktır. Bu nedenle teknolojik yenilenmeyi, yapısal değişimi öne çıkaran bir ekonomik model ve arz yönlü ekonomik politikalar ile sosyal kaygılar arasında, bunlardan tümüyle vazgeçilme bile, artık farklı sentezler yapma gereği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sentezlerin ne olacağı tartışılrsa da, atılacak adımlar henüz belirsizlik taşımakta ve ikilemlerin büyük ölçüde devam ettiği görülmektedir. Yıllardır uygulanan refah anlayışını ve getirilen sosyal hakları terketmek kolay değildir, ancak daha az fedakarlık ve dayanışma anlayışıyla varolan modeli korumak da hayli zor görünmektedir.

Örneğin kimilerine göre yeni sol, kimilerine göre yeni sağ adlandırılan “üçüncü yol” arayışlarına kısaca bir bakarsak, bunun temelde liberal yanı daha ağır basan yeni bir sentez arayışı olduğu ortadadır. Bu konuda önemli tezler ortaya atan Giddens’e göre refah harcamaları ve gelir transferlerinin, bazı sorunları tümüyle çözme bile, toplumsal eşitsizliği azaltıcı bir etkisi olduğu açık. Öte yandan eşitsizliğe karşı koymak sosyal demokrat politikaların sürdürmesi gereken temel bir politikadır; ancak bunun için daha dinamik bir yaklaşım gerektiği de açıktır (Giddens, 2000; 19 ve dv). Bu anlamda Giddens, üçüncü yol olarak, eşitliğin daha çoğulcu biçimde yorumlanması, kamusal alanın devletle sınırlanmaması, vergi indirimlerinden gelir yaratacak biçimde yararlanılması, bireysel sorumluluğun geliştirilerek devletin sosyal yatırım devletine dönüştürülmesi gibi bir dizi değişiklikten söz etmektedir. Giddens, özünde, devletin tıkanmış bulunan güvenlik sistemleri yerine refahın daha dengeli dağılımı için bireysel özgürlük ve inisiyatifin geliştirilmesine dayanan bir değişimi anlatmaktadır. Örneğin, “sorumluluk almayana hak yok” yaklaşımıyla yeni

toplumsal sözleşmenin bu ilke üzerine inşa edilmesi gereğinden söz etmektedir (Giddens, 2000; 28). Öte yandan Giddens küresel düzeydeki eşitsizliklerin giderilmesi için demokrasinin derinleştirilmesi gereğinden söz ederken, “üçüncü yolun bir yeniden dağılım programı” olarak daha genel bir coğrafyada da uygulanabilir olduğunu da ifade etmektedir. Üçüncü yol politikalarında devlet dışında bireysel inisiyatifin geliştirilmesi ve vatandaşlık kavramının artık “sorumluluk” üzerine inşa edilmesi gibi bir değişim dikkat çekmektedir. Ancak, üçüncü yolun refah devletine ilişkin bazı eleştirileri haklı olmakla birlikte, ileri sürdüğü değişimin temelleri ve boyutları oldukça belirsizlik taşımaktadır. Öte yandan refah politikalarında güvenlik yerine bireyin güçlendirilmesi ve devlet yerine sivil topluma uzanan daha geniş bir kamusal alanın yaratılmasına yönelik politikaların, yalnız üçüncü yol savunucuları açısından değil, AB çerçevesinde genel kabul gördüğü de açıktır.

Batı Avrupa genelinde ortaya çıkan refah devletiyle ilgili tartışmalarda, temel eğilim, liberal de, devletçi de olmayan çözümler bulmak yönündedir dersek doğru olur. Örneğin Rosanvallon konuyla ilgili bir yazısında, daha az bürokrasi ve daha fazla esnek sosyalizasyon, daha ademi merkezizetçi bir yapı ve kamusal hizmet sorumluluklarının devlet dışı gruplara (dernekler, vakıflar gibi) kaydırılması gibi önerilerle devlet müdahalesinin azaltılması gerekliliğinden söz etmektedir (Rosanvallon, 1993; 223). Bu anlamda refah devleti birey ve toplum arasında mesafe yaratırken, devlet dışı gruplara geçen kamu hizmetleri ile toplumun kendisine yakınlaşması ve toplumda daha yakın ilişkiler kurulması mümkün olacaktır; ancak bunun için de boş zamanın artmasını sağlayacak düzenlemeler gerekmektedir. Örneğin, ona göre, çalışma saatlerinin indirilmesi, sadece işsizliği azaltacak ekonomik bir önlem olmayıp, yeni yaşama biçimlerinin öğrenilmesi için de gereklidir. Refah devleti açısından bugün Keynesçi çözümlerden ya da sosyal demokrat senaryolardan farklı bir düzenlemeye ihtiyaç olduğunu ifade eden yazar, bu değişimin sağlanmasında üç alanda yeni uzlaşma ihtiyacına ya da yeni bir toplumsal sözleşme fikrine dikkat çekmektedir: İşverenlerle çalışma saatlerinin azaltılması yönünde bir uzlaşma, devletle daha az devlet müdahalesi ve daha geniş yurttaş hakları yönünde bir uzlaşma ve üçüncü olarak da toplumun kendisiyle karşılıklı yardımlaşmayı teşvik edecek biçimde yeni biçimler konusunda uzlaşmak (Rosanvallon, 1993, 241)..

Refah devletinin tıkanıklıkları arasında en dikkati çeken konuların başında artan işsizlik sorununun geldiği açıktır. Bu nedenle refah devleti anlayışında hem çalışma hakkı ve tam istihdam hedefinden vazgeçmemek, hem de değişen ekonomik koşullara uyum sağlamak ve örneğin işsizlikle birlikte esnek bir işgücü piyasasına razı olmak arasındaki ikilem, yukarıda da değindiğimiz gibi, tartışmaların en başında gelmektedir. Bu konuda daha gerçekçi önlem arayanlar en başta çalışma sürelerinin azaltılmasını istemekte, hatta bunun da ötesinde çalışma kavramına bakışta değişiklikler yapılması gibi daha radikal arayışları da gündeme getirmektedirler. Örneğin, Esping-Andersen, istihdam yaratmak için Amerikan modeli düşük ücret uygulamasının hem düşük verimlilikle çalışan işletmeleri desteklediği hem de büyük eşitsizliklere yol açtığı nedeniyle eleştirirken, gerçekte niteliksiz işgücünün daha fazla işini yitirme riski altında bulunduğunu, dolayısıyla işsizliği azaltmak açısından en uygun yanıtın ömür boyu eğitim ve kendini yetiştirme olanaklarının yaratılmasıyla bulunacağını söylemektedir (Esping-Andersen, 1997; 240). Ona göre, refah devleti için daha dengeli bir çözüm, bugünkü pasif bir gelir güvencesi getiren sistemden aktif bir sosyal vatandaşlığa ve ömür boyu eğitim ve nitelik kazanma haklarına doğru bir geçiş olabilir. Esping-Andersen bu tür sosyal yatırıma yönelmiş refah devletinin, eşitlik anlayışının da değişeceğini söylemekte, örneğin bunun çalışma hakkına bağlanan (workerist) bir eşitlik değil, bireyin kendi kapasitesine en elverişli yaşam şanslarını artırmaya ve iyileştirmeye yönelik dinamik bir eşitlik anlayışı olacağını söylemektedir (Esping-Andersen, 1997, 243).

Çalışma ve işsizlik konusunda getirilen önerilerden biri de, çalışma hayatının ve çalışma zamanının kişisel seçimlere göre esnekleştirilmesi yönünde olmaktadır. Örneğin Hinrichs ve diğerleri, refah devleti/ istihdam bunalımını çözmek için iki öneri getirmektedirler: birincisi iş olanakları açısından çıkan fırsatları değerlendirmek için endüstri ilişkileri mekanizmasının ademi merkezleştirilmesidir; ikincisi de çalışma zamanıyla ilgili çeşitli yasalar ve programların uygulanmaya konmasıdır (Hinrichs, vd, 1997; 262). Bunun için de çalışma sürelerini indirmek yerine, “bireysel gelir ve zamansal ihtiyaçlara göre sürdürülen işten ‘geçici ayrılmaların’ seçimi konusundaki bireysel hakların yasal olarak garanti altına alınması” gibi bir öneri getirmektedirler. Ancak böylece çok daha esnek bir istihdama katılma

olanağının yaratılması için temel bir gelir güvencesinin istihdamdan ayrılması gerektiğini de işaret edilmektedir. Böylece bireyin temel bir gelir olanağı olduğunda çalışma dışındaki zamanlarını çeşitli kuruluşlarda değerlendirmesinin mümkün olduğu ve birey için formel istihdam ile “istihdamsız çalışma” seçeneklerinin birlikte varolacağı bir çalışma anlayışı dile getirilmektedir.

Bu konudaki tartışmalara ilişkin birkaç özelliğin göze çarptığını görebiliriz: İlk olarak refah devletinin bugüne dek temelini oluşturan çalışma ve refah arasındaki ilişkinin koparılması yönünde bir değişim istendiği ortaya çıkmaktadır. İşsizliğin artışı, refah devletini istihdam/refah bunalımına sokmakta, bunun çözümü için çalışma hakkına da, istihdam yapısına da başka türlü bakmak gerekmektedir. Bu nedenle, en başta, belirli veya temel bir refahı çalışmaya bağlamaktan vazgeçmek gerekmektedir. Öte yandan çalışma hakkına dayanana, refahın daha dengeli dağılımı veya göreceli de olsa eşitliğin yaygınlaştırılması için çalışma hakkına vurgu yapan yaklaşım, şimdi insanların ömür boyu eğitim alma ve kendini yetiştirme hakkının vurgulanması gibi bir değişim geçirmektedir. İkinci olarak bu yaklaşım genel olarak çalışma yaşamını ve çalışma koşullarını da değiştirmektedir. Bu bakış açısı içinde hem çalışma sürelerinin azaltılması, hem de çalışmadan geçirilecek zamanların bireylerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi ve özet olarak çok daha esnek bir çalışma/istihdam anlayışı getirilmek istenmektedir. Bununla, yalnız işsizlik sorununa değil, işsizliğin bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı bunalımlara da bir yanıt bulunmaya çalışılmaktadır. Ayrıca işgücünün değişen yapısı ve çeşitlenen ihtiyaçları nedeniyle de daha esnek bir çalışma yaşamının bireysel arayışlara da yanıt vereceği düşünülmektedir. Üçüncü olarak da devletin rolü ile ilgili bir değişim gündeme gelmektedir. Bugüne dek refahın dağılımı açısından devletin oynadığı rolün azaltılması veya refah uygulamalarının devletten sivil topluma doğru kaydırılması gibi bir geçiş istenmektedir. Bununla hem daha fazla bireysel sorumluluğa ve bireysel-toplumsal inisiyatifeye dayalı bir yapı istenmekte, hem de böylece refah devleti uygulamalarına yönelik, bürokrasi ve kaynak israfı gibi, bireysel özgürlük alanının sınırlanması gibi eleştirilere anlamlı yanıtlar bulunmaya çalışılmaktadır.

Ancak tüm bu tartışma ve öneriler karşısında önemli birkaç soru hala yanıt beklemektedir. Örneğin bu değişiklikler tartışılrsa da henüz hayata geçirilmekten uzaktır. Ayrıca hayata geçirilmesi ve tutarlı, başarılı bir model yaratılması mümkün olacak mıdır? Şimdilik genel eğilimler modelde radikal değişiklikler yapmak yerine, liberal-sosyal sentezin liberallik yanını güçlendiren, hem devletin rolünü hem de kamu harcamalarını azaltacak bazı formüller bulunması yönündedir. Sınırlı bazı düzeltmelerle dış dünyanın artan rekabeti karşısında modelin esasının korunmaya çalışıldığı düşünülebilir. Ancak modelden bazı önemli geri adımlar atıldığında artık AB'ye özgü bir refah modelinden söz etmek olanağı kalacak mıdır sorusu da önem taşımaktadır.

Öte yandan refah devletine dayalı bu model, AB içinde bile az veya çok farklılıklar gösterirken, şimdi genişleme süreci içinde pek de kendine benzemeyen birçok toplum modeli ile biraraya gelmektedir. Bu durumda yalnız dış koşullar açısından değil, içteki dayanışmayı sürdürmek açısından da AB modelinin önemli ölçüde aksadığı ortadadır. Genişleyen AB, değişen yapısı içinde kendine özgü modelini nasıl koruyacak ve öte yandan kendi içinde zayıflayan model ne ölçüde ötekilere örneklik edecektir? Bunların yanıtlarını bilmiyoruz. Ancak, en azından, AB'nin gelişmiş kanadını oluşturan üye ülkeler için kendi modellerinden önemli bir vazgeçiş niyetinin olduğu söylenemez. Gelecekte ne olacağı bilinemese de şimdilik, daha çok, modellerinde küçük değişiklikler yaparak değişen koşullara uyum sağlamaya çalışmaktadırlar demek daha doğru. Öte yandan AB bürokratları tarafından Avrupa modelinin sürdürülmesinin istendiği de açıkça dile getirilmektedir. Sanırım, bu yaklaşımla AB'nin günümüzde Avrupa Birleşik Devletleri doğrultusunda adımlar atmasının gerisinde siyasal açıdan yaşanan tıkanıklıklar gibi, toplumsal açıdan ortaya çıkan bu çeşitliliğin etkileri olduğunu da söylemek mümkün. Kısacası, farklılaşan Birlik içinde, siyasal entegrasyondan daha zor görünen sosyal entegrasyonu geri plana itebilecek bir formül gerekmektedir. Bu anlamda Avrupa Devletler Birliği akla en yakın gelen bir çözüm gibi görünmektedir.

***

Summary

The author analyzes the European societal model and searches an answer to the question, where this model is heading to and in what way it is going to change. The political and social integration project of the European Union (EU) rests on a specific societal model. This model has been shaped by historical and social developments over centuries. It is the end-product of common historical experiences and societal dynamics such as class struggle. The model signifies a liberal and social synthesis that reached its zenith in the latter part of the 20th century in the form of the 'Welfare State'. The welfare state is the building stone behind the conciliation of capitalism with democracy and capital with labor. The European societal model rests on political democracy, capitalist economy and welfare state. The state is an agent of social management whereby it is responsible, -together with the market- for the welfare of its citizens and the society at large. The idea of citizenship incorporates not only fundamental rights and freedoms but also socio-economic rights and freedoms. It is possible to discern within this general framework different welfare state models such as the liberal, corporatist and social democratic types. Changes in the international environment after the 1980's such as globalization and increased competition among states, as well as the ascendance of the neo-liberal perspective brought pressure on the welfare state. High levels of budgetary expenditure necessitated by the welfare state, the remaining problems that it was unable to solve, its side-effects, its influence on the expectations of the populace were among the criticisms addressed to welfare state practises. Challenges originating from changing international conditions, the shortcomings of the model as well as the decrease in the level of popular support threatens the European societal model. Theorists and practitioners produce solutions to the impasse that are neither liberal nor statist. The current enlargement process of the EU brings the European model into close contact with not so similar societal models. EU member states struggle to adapt to changing conditions by introducing incremental changes to their models. The EU needs a solution that will focus on political integration rather than social integration within the EU which seems more difficult than

political integration. In this sense a Union of European States is a probable solution.

Notlar

¹ Avrupa'yı Kurmak dizi kitapları, Avrupa'da Aydınlanma, Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması, Avrupa'dan Devrimler gibi, Afa Yayın tarafından yayınlanmıştır; Afa yayıncılık A.Ő. İstanbul, 1995.

² T.H.Marshall'dan naklen P. Flora ve A.J. Heidenheimer, *The Development of Welfare States in Europe and America*, Transaction Publ., London, 1984; 40.

Kaynaklar

Adam Prezeworski, *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Anthony Giddens, "Üçüncü Yol politikaları" ve "Eşitsizlik ve Demokrasi", *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye*, der. Murat Yalçın, Buke Yayınları, İstanbul, 2000.

Assar Lindbeck, "Consequences of the Advanced Welfare State", *The World Economy*, Vol II, Number 1, Mart 1988.

Gosta Esping-Andersen, "Towards a Post-industrial Welfare State", *Politik und Gesellschaft*, FES, 3/1997.

Gosta Esping-Andersen, "State and Market in The Formation of Social Security Regimes: A Political Economy Approach", European University Institute, *Working Paper*, no 87/281, Florence, 1987.

Gosta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey, 1993.

Göran Therborn; Josep Roebroek, “ The Irreversible Welfare State: Its Recent Maturation, Its Encounter with The Economic Crisis, Its Future Prospect”, *The Future of Welfare State*, The European Centre for Work and Society, Maastricht, 1986.

Jacques Attali, 1492, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.

Josep Fontana, *Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Karl Hinrichs, Claus Offe.; Helmut Wiesenthal, “Zaman, Para ve Refah Devleti Kapitalizmi”, *Sivil Toplum ve Devlet*, der. John Keane, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Kürşat Ertuğrul, “AB ve Avrupalılık”, *Doğu Batı*, Yıl 4, sayı 14, Şubat, Mart, Nisan, 2001.

Martin Hewitt, *Welfare, Ideology and Need: Developing Perspectives on Welfare State*, Barnes and Noble Books, 1992.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

Norman Furniss, “European Welfare State in Transition”, *Western Europe in Transition and Germany's Role in The European Community*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, 1986.

Nuri Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, *Türkiye ve Avrupa*, der. Atila Eralp, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Peter Flora, “On The History and Current Problems of The Welfare State”, *Welfare State and Its Aftermath*, ed. by S.N. Eisenstadt and Ora Ahimeir, Croom Helm, London, 1985.

Pierre Rosanvallon, “Ya Milliyetçilik ya da Özelleştirme Alternatifini Açmak”, *Sivil Toplum ve Devlet*, der. John Keane, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Raphael Kaplinsky, *Micro-Electronics and Employment Revisited*, ILO Geneva, 1987.

Raphaelle Bilski Ben-Hur, “The Real Crisis: Unattainable Goals and Moral Vaguennes”, *The Welfare State and Its Aftermath*, ed. by S.N. Eisenstadt, Ora Ahimeir, Croom Helm, London, 1985.

Shirley Williams, “Welfare Policies in Western Democracies”, *The Welfare State and Its Aftermath*, ed. by S.N. Eisenstadt, Ora Ahimeir, Croom Helm, London, 1985.

Stephen Liebfried, “Towards a European Welfare State?”, *New Perspectives on The Welfare State in Europe*, ed. by Catherina Jones, Routledge, London, 1993.

Ulrich Im Hof, *Avrupa'da Aydınlanma*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.